

SKOGSFINSKA BYGGNADSTRADITIONER

- BEVARANDE OCH FÖRVALTNING

Av: Monica Björklund, Torsby Finnkulturcenter

Hamar 2005-03-11

Varifrån kom skogsfinnarna, varför lämnade de Finland och var bosatte de sig? Vad förde de med sig från hemtrakterna och vad finns bevarat på finnskogen idag. Hur förvaltas det unika skogsfinska kulturarvet idag?

Varifrån kom skogsfinnarna, varför och var bosatte de sig?

Skogsfinnarna härstammar från östra Savolax i Finland. På mitten av 1500-talet var det trångbott och dåliga tider i landet. Finland låg i krig, folk svalt och den så viktiga svedjeskogen började tryta.

Skogsfinnarna var svedjebrukare i sin näringsidkning, dvs. de fällde skog och brände den för att sedan odla tuvråg i askan. Det var ett brukningsförfarande som på ett korn kunde ge utdelning tusenfalt, men det krävdes goda tillgångar på mark.

Under denna tidsperiod var Sverige och Finland ett land och förmodligen spred ryktet sig hos skogsfinnarna att det fanns god tillgång på svedjemark i Sverige och att det fanns skattefrihet på marker som bröts upp. På 1580-talet började skogsfinnarna således att röra på sig från områdena i östra Finland och vandrade in i Norrland, Mellansverige

och vidare för att sedan kolonisera Värmland. Fram mot 1600-taltes mitt koloniserades även delar av Norge.

Vi tror att runt 1620-talet kom den förste skogsfinnen för att bosätta sig inom Torsby kommun. Kanske hade han redan bott i Södermanland eller i Närke innan han kom till det vi idag kallas Solör Värmlands Finnskog, ett område som breder ut sig på båda sidor om gränsen mellan Norge och Sverige mellan Glommas och Klarälvdalens/Fryksdalens dalgångar.

Det är i det här området den skogsfinska kulturen levtt kvar längst. Här upptogs åtminstone 50-60 hemman på den svenska sidan av gränsen vilket skulle kunna innebära uppemot 1000 personer. Totalt kanske det kom runt 9000 från östra Finland till Sverige under denna period.

De bosatte sig på områden som tidigare enbart brukats för jakt, fiske och bete och det i princip inte fanns någon fast befolkning. Förutom svedjebruket försörjde sig skogsfinnarna även på boskapsskötsel.

Svedjandet i Sverige stagnerade snabbt, bland annat på grund av statligt svedjeförbud 1640-talet (1647), men småsvedjor förekom på egen mark ända in på 1900-talets början.

Vilka traditioner förde skogsfinnarna med sig från sina hemtrakter?

Den viktigaste traditionen som finnarna tog med sig var **bruket att svejda** marken och odla i askan. Det var deras näring. Kring denna finns många traditioner.

Ett annat viktigt kulturellt arv som de förde med sig var **språket**. Ända in på 1900-talets början talades det finska språket i Solör Värmland finnskog. Någon enstaka person pratade fortfarande finska även efter 1950-talet. Som minnen av detta språkbruk finns fortfarande en mångfald av orsnamn, gårdsnamn, sjöar, myrar m.m. Namn som exempelvis syftar tillbaka på de svedjefall man gjorde. Lakomägg (Säckberg), Fall, Ritämäki, Juhola, Rantamakk, Kokkobråten är exempel på deras existens. De stora bergen, sjöarna mm hade redan namn, men de mindre ställena var fortfarande namnlösa då skogsfinnarna kom.

En bild av skogsfinnarnas **folktrö och magi** kan man få genom att studera de tidiga forskarnas rundresor på finnskogen. En av dessa var Carl-Axel Gottlund, 1821.

Skogsfinnarna förde även med sig finska **byggnadstraditioner**. Dessa fysiska lämningar är det mest konkreta sätt som vi idag kan få en upplevelse av hur dessa skogsfinnar levde sina liv. Tre olika byggnadstyper har utmärkt sig i den skogsfinska byggnadstraditionen är **rökstugan, rian och bastun**.

Inom Slör Värmland finnskog finns Skandinavien mest samlade bestånd av på ursprunglig plats bevarade rökstugor, bastur rior mm.

Rökstugan

Flera varianter av rökstugor finns. De kan exempelvis vara uppförda med en enkelstugas planslösning, men de kan också vara uppförda som en parstuga. Rökstugorna är dock mest kända för sitt unika uppvärmningssystem. Rökugnen eldas utan skorsten och röken löper fritt i rummet och lägger sig som ett molntäcke uppe vid taket. Enligt mätningar som gjort eldas den med ett ca 98 % utdelning! Det sägs att den vintertid eldades varannan dag och övrig säsong en gång i veckan. Röken reglerades genom luckor i väggarna, senare fönster och dörrar, och löpte till sist ut genom en rökhuva i taket. Ugnen var oftast byggd i gråsten, och sammanfogad med lera och mo.

Rökugnen användes inte för matlagning, utan maten lagades inledningsvis i ett separat kokhus. Det var först senare som skogsfinnarna började bygga en spis i en angränsande kåve.

Bastun

Att bada för att rena sin själ var viktigt och skogsfinnarna tog med sig traditionen att bada bastu till Sverige. Den skogsfinska varianten av bastubyggnad värmdes upp med en kallmurad rökugn i natursten. Ugnen eldades först och därefter badade man i eftervärmen sittandes på lavar utmed väggarna.

Bastun användes även till annat än just bastubad. Här födde man också barn och förvarade lik.

(Även i svenskbygder badade man i liknande bastur. De användes också för torkning av t ex lin. En sådan användning har även de skogsfinska basturna haft, kanske torkades även råg i dem - även om det nog mest skedde i riorna)

Rian var ett hus i vilket man samlade rågen för att torka den. Denna byggnad överensstämmer mycket med bastun, men är en något högre byggnad, den kan också vara större till ytan. Den ökade höjden kom av att man skall kunna stapla upp säden där inne. Rian värmdes på samma sätt bastun.

Få rior finns kvar kanske för att själva svedjandet försvann så fort och ersattes med vanlig råg och tröskning på loge. Riorna tror vi också var belägna ute i markerna nära svedjefallen och försvann allteftersom de inte längre användes.

Efter sekelskiftet 1900 har få traditionella skogsfinnska byggnader uppförts för normalt brukande. Vad vi vet mest om är just de tre kategorier av byggnader som jag nämnde här, men säkerligen finns detaljer i andra t ex ekonomi-byggnader mm som vi idag inte vet om och kan sätta vårt finger på. Mer forskning och jämförelser från Sverige/Norge Finland behövs.

I Solör Värmland Finnskog har **den skogsfinnska kulturen** levt kvar länge. Folket har under lång tid känt en samhörighet genom denna. Den välbevarade kulturen kan lätt tolkas som att skogsfinnarna levde ett isolerat liv på skogen, men så var inte fallet. De hade kontakter mot svenskbygderna med handel, arbete mm.

Under senare delen av 1800-talet börjar skogsfinnska att i allt högre grad integreras i det svenska samhället. Det som bidrog till assimileringen var exempelvis:

- kyrkans utbredning
- skolgången (svenska skolor och skolplikt)
- förvärvsarbete utanför hemmet, fram för allt inom skogsnäringen- där

skogsfinnarna exempelvis inte hade med sig egna ord/språk för just skogshanteringsbranschen.
- ingiften i svenska släkter

Vad finns bevarat på finnskogen idag?

På Slör Värmland finnskog finns Skandinavien mest samlade bestånd av och på ursprunglig plats bevarad skogsfinnska bebyggelse med karakteristiska byggnader som rökstugor, bastur, rior mm. Detta är unikt! Inte ens i Finland och de trakter som skogsfinnarna härstammar från finns byggnadskulturen kvar i samma omfattning och skick. Finlands många krig har utplånat stora delar av den äldre bebyggelsen och i dag har resterna av ett äldre byggnadsbestånd fått en museal status.

Det finska byggnadsarvet som finns kvar i Sverige och Norge är mycket viktigt ur bevaringssynpunkt. Det ger oss en fysisk möjlighet att uppleva det skogsfinnska kulturarvet och en uppfattning om hur skogsfinnarna levde sina liv. Den mystik och folketro som också finns kan vara svårare att få ett fast grepp om och förståelse kring.

Det är dock viktigt att komma ihåg att de genuina finngårdar och finnskogsbebyggelse som vi ser idag inte speglar 1600-talets bebyggelse, utan ett landskap och bebyggelse som formats under 1800- och 1900-talet.

Hur många gårdar/byggnader med skogsfinnskt ursprung finns det då?

En övergripande kartläggning av den svenska finnskogsbebyggelsen har Mats Östberg gjort. Hans arbete visar

att förutom i trakterna kring Torsby så finns det ytterligare finngårdar i Sunne och Arvika kommun. Dessutom finns det skogsfinska områden i andra delar av Sverige som till exempel i Bergslagen, Gävle-Dala- området samt i Mellannorrland.

1999 bestämde sig Torsby finnkulturcentrum och Värmlands Museum för att göra en djuplodande inventering inom Torsby kommun för att få veta det verkliga antalet gårdar med skogsfinsk bakgrund. 500 gårdar inventerades utifrån ett urval av kriterier. Förutom själva gårdsmiljön inventerades omgivande byggnader samt landskapet runt omkring med en kort beskrivning. Det primära syftet var att finna fler rökstugor, bastur och rior.

Genom att gårdarna inventerades även om det inte fanns någon av dessa tre byggnadsslag, har vi nu fått en fin bild över hur gårdarna såg ut 1999, ett värdefullt material för framtida forskning och jämförelser. (se vidare Finnskogens bebyggelsehistoriska arv av Torsby Finnkulturcentrum, 1999)

Huvudsyftet med inventeringen, att få en så heltäckande bild som möjligt över hur många byggnader som finns, uppnåddes. Vi fick inte bara grepp om byggnaderna, deras antal och skick utan även en god bild av gårdarnas utseende och användning i dag.

Det som saknades var dock kännedom om de byggnader som skogsfinnarna uppförde som inte tillhör dessa specifika kategorier. Den kunskap som finns idag räcker inte till för att kartlägga även denna typ av byggnader, vilka i allra högsta grad även är en del av de skogsfinska byggnadstraditionerna.

Resultatet av inventeringen blev:

Torsby kommun, Sverige
29 rökstugor varav 17 intakta, dvs. har sin rökugn mm bevarade.
12 är ombyggda till vanliga bostadshus eller saknar ugn.
Sju stugor är flyttade från sin gård till en hembygdsgård.

47 intakta bastur var av sju har flyttats.

11 bastur är ombyggda till vanligen sommarladugård eller liknande. En modernare bastur hittades också.

Några rior fann vi inte, men vi vet att åtminstone tre finns i Gräsmark socken Sunne kommun.

Dessa rökstugor och bastur som vi inventerade beskrev vi mer ingående med uppmätningar och en kort skadeanalys.

Norge

På den norska sidan finns 11 rökstugor, 2 rior, 16 bastur.

Bara en intakt rökstuga används som boende/ kontor. En ombyggd rökstuga är idag permanent boende.

På fler permanent bebodda gårdar finns bastur, men få eller någon enstaka bastu används aktivt för badning. De är istället förrådsbyggnader, eller sk överloppsbyggnader som man idag inte har användning för och ligger naturligtvis i riskzonen för förfall.

Hur förvaltas det Skogsfinska kulturarvet?

Det skogsfinska kulturarvet med såväl hela gårdsanläggningar och enstaka byggnader är viktigt att vårda och bevara!

Av inventeringsarbetet framgick att generellt så finns ett stort behov av underhåll och restaurering av den skogsfinska bebyggelsen. I synnerhet

är det ekonomibygnaderna som är i dåligt skick, mycket beroende på att de är överloppsbyggnader utan funktion.

Några av de mer intakta miljöerna av 1900-tals karaktär, genuina gårdarna och omkringliggande landskap, med slätterängar och åkermark; Ritämäki, Kvarntorp, Purala, Abbortjärnsberg, Juhola. Flera av dessa miljöer är på grund av sin unicitet skyddade som byggnadsminnen, naturreservat mm.

Juhola är till exempel Sveriges tredje kulturresevat. Kring denna gård är det helheten med bebyggelse och odlingslandskap som skyddas och bevaras. Men det är långt ifrån alla byggnader som skyddas av lagstiftning och förvaltandet av detta unika kulturarv är ett problem.

Byggnader och gårdar som förvaltas av hembygdsföreningar och familjer kommer i mer eller mindre förvanskad form att underhållas och bevaras, men över lag så står många gårdar på finnskogen tomma, eller fungerar som fritidsboende. Området är en avfolkningsbygd och odlings och betesmarken brukas inte längre.

Dessutom saknas kunskap om restaureringstekniker av de mer specifikt skogsfinnska miljöerna till exempel rökugnar. Vad gäller hantverkskunnande, så hoppas jag att deltagandet i detta projekt kan föra med sig ett intressant utbyte.